

³⁰ Pírnát Antal: *Arisztoteliánusok és antitrinitáriusok. Gerendi János és a kolozsvári iskola.* Helikon, XVIII. 1971. 363–392.

³¹ Ritoókné Szalay Ágnes heidelbergi peregrinusokra vonatkozó összeállítás a SZTE Régi Magyar Irodalom Tanszékének könyvtárában.

³² Lásd: Zoványi Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon*, 296–297.; Nagy Kálozi Balázs: *Károlyi Péter*, in: *Studia et Acta Ecclesiastica*, II. 1967. 473–515.

³³ Lásd: Zoványi Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon*, 274.

³⁴ Lásd: Zoványi Jenő: *Egyháztörténeti Lexikon*, 18.

³⁵ Pírnát Antal: *Gerendi János és Eössi András*, in: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1970. 680–684.; Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*, Budapest, 1973. 143–171. (Humanizmus és Reformáció 2.)

³⁶ Balázs Mihály: *Zwei unitarische Katechismen in Klausenburg 1632*, in: *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, 38. 1993. 139–152.

³⁷ A kolozsvári Unitárius Kollégium egykori kéziratárának 1135. sz. kéziratáról van szó (*Az Istennek és az ő sz[ent] Fiának az Jesus Christusnak igaz ismeretiről, es az Szent Lélek felől valo igaz értelemről...*), amely Réthi János másolatában maradt ránk a 17. század elejéről. Az értekezésről írott részletes elemzésünk hamarosan megjelenik az Irodalomtörténeti Közleményekben.

³⁸ Dán Róbert: *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*. Budapest, 1987. 86. (Humanizmus és Reformáció 13.)

³⁹ Kénosi Tözsér János–Uzoni Fosztó István: *Historia Ecclesiastica Transylvano-unitaria*. 2. könyv. IV. fejezet. 2. szakasz. Bizonyára ők azok a „vásárhellyi atyafiak”, akikről megemlékezik Bogáti Fazakas Miklós Apokalypsis-kommentárjának 1589-ben írott előszava is. Itt arról is értesülünk, hogy Bogáti jóval korábban elküldte nekik Karádi Pál hasonló tárgyú művéről írott véleményét. Az előszó kiadva: Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció...*, 230.

PAP BALÁZS

EGY TIZENHETEDIK SZÁZADI REFORMÁTUS – UNITÁRIUS HITVITA DOKUMENTUMÁRÓL – Csanádi Pál: Pöröly –

Csanádi Pál unitárius iskolamester, későbbi püspök *Pöröly* című írása több szempontból is érdemes a közlésre. Egyfelől azért, mert e jeles polemista művei javarészt csak kéziratban, vagy egyáltalán nem maradtak ránk, hiánypótló tehát közzétételük; másfelől jelentőségük nem merül ki annyiban, hogy láthatjuk Csanádit, mint az unitárius vallás elszánt harcosát, hanem lehetőség nyílik a 17. század első felében született, a szentháromság-tagadókat élesen támadó református művekkel szembeállítani egy olyan polemikus iratot, amely kontúrosabbá teheti, hogy valóban kemény csatározások folytak a két felekezet között, az eddigiekben ugyanis kevés olyan nyomtatvány vagy kézirat került napvilágra, amely bizonyíthatná, hogy a 16. század végi, illetve századfordulós pezsgő viták után nem egyszerűen a református

196

oldal indult rohamra a már-már alig pihegő ellenséggel szemben, hanem – akár e szöveg, akár a vele kapcsolatban kihüvelyezhető adalékok ismeretében jól körvonalazódik, hogy – igenis, teológiailag erősen felvértezett ellenfél várta őket.

Csanádi Pál életének történetét az Uzoni-egyház-történet¹ Makai István kolozsvári prédikátor a püspök sírjánál elmondott halotti beszédből szedegeti össze, erre a halotti beszédre hivatkozik forrásának említése nélkül Aranyosrákosi Székely Sándor *Unitária Vallás története Erdélyben*² című egyház-történetében is.

Csanádi egy Temesvár környékéről származó szabad állapotú erszénygyártó fiaként született 1572-ben, miután e buzgón vallásos iparos több gyermeke is meghalt. Apjának szándékában állt, hogy fiát vallásos pályára adja, de gondoskodni már nem tudott róla, mert a gyermek születését csak pár évvel élte túl. Előzvegyült felesége a neveltetés költségeit nem tudta állni, így az eklézsia közbenjárására egy külsőmonostori, rendkívül vallásos embernek, Csanádi Ferencnek adta a fiút, annak jobb sorsában bízva. Ez a Csanádi – akitől egyébként a későbbi püspök családneve is származik – a fiút a tógás diákok sorába léptette, így Pál Enyedi György tanítványaként vált 1595-ben, huszonhárom évesen a torockói iskola igazgatójává. Itt papi tisztársa a későbbi Enyedi fordító, Toroczkai Máté volt. 1597-ben, Enyedi György halála után Toroczkai került a kolozsvári eklézsia élére, s vele ment az ifjú Csanádi is Kolozsvárra, ahol Járai János után segédtanítóként tevékenykedett. Egy év elteltével a tordai gimnáziumban kapott hivatalt, az iskola igazgatójává tették. 1599-ben Mihály vajda fosztogató hadai Tordát is elérték, így Csanádi menekülni kényszerült. Az év végét már Kolozsváron töltötte, ahonnan hamarosan Kromer Andrással együtt itáliai tanulmányútra indult. Öt évi peregrináció³ után 1608. március 24-én mint filozófia- és medikusdoktor tért vissza Erdélybe. Kromer András hazaérkezett ugyanez év június 20-án⁴, s kettejük a kolozsvári iskola igazgatásával bízták meg. Csanádi 1613-tól mégis egyedül vitte a hivatalt, mert peregrinustársát abban az évben rablók gyilkolták meg Feleken. 1632-ben, Radetius Bálint halála után Csanádit választotta meg a dicsőszentmártoni közzsinat püspöknek. Több mint négy évi püspökség után, 1636. december 2-án vagy 5-én halt meg Kolozsvárt gutaütés miatt, és december 9-én temették el⁵ a Házsongárdi temetőben. Sírjának leírását Herepei János adja, ő fejtí meg, hogy egy réztáblát helyeztek el a püspök koporsójában, vélhetően annak nyakába akasztva.⁶

Életműve tekintetében sokkal átláthatatlanabb a helyzet. Az egyháztörténet-írók felettébb nagyvonalúan járnak el, amikor Csanádi munkáit igyeksenek lajstromba venni. Ferencz József pusztán kéziratos munkákat említ, Aranyosrákosi Székely Sándor is csak kéziratokról beszél, illetve egy 1615-ös munkát emel ki közülük, melyről a későbbiekben kicsit bővebben ejtünk majd szót⁷.

A leghasználhatóbb lajstrom a Uzoni-egyház-történetben olvasható, mely négy munkát jegyez fel, a következőket:

1.) *Amaz β. Mathe Evang. 28 Részben valo igéknek: Kereszteljetek Atyának stb. Sz: Irás szerint való igaz magyarázatja, melyet a Ngos Bethlen Istvánnak, Urunk Ő Nga Tanácsának, Hunyad Vármegye Ispánjának és Huszt Vára Fő Kapitányának kévánságára a Bibliából szedegetett Kolosvári Csanádi Pál Hazájának Oskolájának Mestere. A. Christi 1615. 28 xbr. Kézirat.*

2.) *Colloquium inter Paulum Csenadium Samosatenianum Rectorem Scholae Claudiopolitanae, et Stephanum Geleinum Orthodoxum Collegii Albensis Rectorem praesente Illustrissimo Principe Gabriele cum Augustissimo suo Comitatu, publice in minori Templo Albae Juliae institutum. Anno 1618 Die 28 Augusti.*

3.) *Argumentorum de Doctrina Triadis solutio. Per Clarissimum Virum Dominum Paulum Tsenadium Rectorem Scholae Claudiopolitanae tradita. A. 1620.*

4.) *Leges Scholae Claudiopolitanae concinnavit, ac Seniore mediante Nicolao Beke Köpeczi Anno 1626 publicavit.*⁸

A lista mostani tudásunk alapján már bővíthető. Bizonyosan hozzávehetjük a következő munkákat:

5.) *Peoreoly melliel amaz Szent Mathe evangeliomanak XXVIII dik részében valo igek feleoll; tudniillik: Keresztellietek Atyának, Fiának es βent Leleknek neweben: [stb.] Kézirat.*

6.) *Explicationes, simul & refutationes argumentorum, qua' ex Veteris et Novi Testamenti locis, pro confirmando Trinitatis dogmate, ab Adversarijs adferri solent. A Clariss[im]o viro d[om]jino Paulo Czenadio, Medicina ac Philosophia Doctore; nec non Rectore scholae Patria' Sua Claudiopolitana' tradita' Anno d[omi]ni 1626 die 19 Augusti.*⁹ Kézirat.

A későbbiek indokolják majd, hogy itt még egy zárójeles tételt említünk:

[7.) *Egy latin szöveg, mely az 1.) tétel kapcsán elindult hitvita tanúbizonysága szerint 1616-ban keletkezhetett.]*

A listán elsőként szereplő mű szoros kapcsolatban áll a most közreadandó *Pörölyvel*. 1615-ben Bethlen István gróf felkérte Csanádit (egyes források szerint megparancsolta neki), hogy értelmezze a Biblia egy igen kényes pontját, Máté evangéliumának 28. részét. E caputnak különösen a befejező része szerepelt igen gyakran a trinitárius-antitrinitárius viták napirendjén.

A felkérés vagy parancs oka ismeretlen, ténye mindenestere különösen elgondolkodtató. Elgondolkodtatóvá teszi két későbbi adat. Egyfelől az, amelyből esetleg arra következtethetünk, hogy Bethlen István és az unitáriusok viszonya az akkori és a későbbi fejedelmekétől eltérő vonásokkal rendelkezett. A későbbiekben többször idézendő Tóth Kálmán-tanulmányból¹⁰ egyértelműen látható, hogy éppen Bethlen Istvánnak a fejedelmet megkerülő támogatásával jelenhetett meg az *Explicationes*. Másfelől jóval későbbi adatunk van arról, hogy az a Laskai János, aki minden kétséget kizáróan Bethlen István pártfogoltja volt, nem tartotta helyénvalónak a szombatosok elleni 1638-as intézkedéssorozatot, hanem 'gyomroskodás nélkül' kívánta őket eltántorítani a 'zsidózó nézetektől'.¹¹

A sok rendelkezésünkre álló adat ellenére nem készült az eddigiekben a mecenatúráról olyan áttekintés, amely alapján biztosan állíthatnánk, hogy Bethlen István egy hangsúlyaiban a 'református' fejedelmekétől eltérő, a 16. században kialakult sokszínűséget jobban toleráló valláspolitikai letéteményese lenne.¹²

1615-ben tehát Bethlen Istvánnal is kapcsolatba hozható módon megszületik a fenti, Uzoni-féle lajstromban I.) számot viselő – mű, melyet a továbbiakban, az egyszerűség kedvéért *Magyarázat*ként jelölünk.

1616-ban kerül Maróti Traszki Lukács, akkor elhunyt prédikátor helyére a nagy tekintélyű Vári Alatus vagy Szárnyas János¹³, aki Bethlen Gábor kérésére érkezett Erdélybe, és 1620-ig Kolozsváron lelkipásztorkodott. További sorsa ismeretlen.

Vári kezébe került a *Magyarázat*, és első felindulásában többek között a „Mentiris Asine”, vagyis ‘hazug számár’ kifejezéssel felelt meg rá. Csanádinak fülébe jutott, hogy hosszabb válaszra készül ellene a református lelkész, de annak elkészültéig sem vesztegetve az időt, egy latin nyelvű feleletet készített a szidalomra, majd várta a hosszabb választ. 1617-re született meg Alatus műve, s Csanádi igen rövid idő alatt ezt is megválaszolta: ez a második, a viszontválasz a *Pöröly*.

Mielőtt azonban a vita rekonstruálására tennénk kísérletet, meg kell állnunk egy nem elhanyagolható kérdésnél.

Pusztán kéziratos formában terjedhetett-e a *Magyarázat*, az 1617-es Vári válasza, illetve a *Pöröly*?

Némely *Pöröly*-beli mondat sejteti az esetleges nyomtatást is:

„*Noha sokáig gondolkodtam becsületes Uraim azon, ha ez kis írasomat, mellyet ez nyáron, két hét alatt az Szárnyas János prédikátor, az előbbi írasomra való alkotmatlan írása ellen commentáltam, Kegyelmeteknek merészleném ajánlani, így hogy az Kegyelmetek becsületes neve alatt kelne ki; holott ilyen nagy méltóságos dolgoknak, az mineműiek itt tractáltatnak meg vizsgálására, én magamat igen gyengének és erőtlennek tartottam: Mindazáltal így tetszék illendőbbnek, hogy kegyelmeteknek először be mutassam, és az Kegyelmetek censurája után, ha méltó leszen, egyebekkelis közöljem. Előbben ezert; mert mikor rövidebb és nem ilyen derekas dologról való írasomat offeráltam kegyelmeteknek, jó kedvvel látta és excipiálta tőlem.*”

„*Mert az mely locusokat az könyv margójára jegyezgetett széllel, [...]*”

„*Ez meg ígirt írásának ki adása felől való várakodásban azért voltam másfél esztendeig.*”

Az első idézet a városi tanácsnak dedikált részből való, a második egyike azon helyeknek, ahol arról beszél Csanádi, hogy Vári széljegyzeteket készített művéhez, a harmadik pedig a *Pöröly* megírásának előzményeit taglaló részből származik.

Ezek fényében talán nem tűnik a priori alaptalannak a fenti felvetés, illetve az azt magyarázó gondolatmenet. Csanádi egy „nem oly derekas munkája” megérte, hogy a városi tanács censúrája után kinyomtatassék, legalábbis ezt enge-

di sejteni, hogy „egyebekkel is közölték”. Könnyen elképzelhető, hogy a *Magyarázatról* lehet szó, lévén 1617. előtt megírt egyéb Csanádi művet senki sem említ, s maga Csanádi is a „rövid” és „summás” jelzőkkel illeti, logikusnak tűnik akként azonosítani, feltéve, hogy a „nem oly derekas” jelzős szerkezet nem a mű témáját, hanem terjedelmét illeti.

Ha mégsem a *Magyarázatról* szólnak az idézett sorok, akkor viszont ki kell egészíteni mind a Csanádi életművet, mind a nyomtatványok jegyzékét egy, az eddigieknél is ismeretlenebb munkával.

A *Pöröly* tekintetében hasonló a helyzet, hiszen a kezünkben lévő szövegből kitűnik, hogy szerzője kiadásra szánta, viszont nem ismerünk olyan forrást, amely megerősítené a tényleges edíciót.

Vári művével kapcsolatban nem merülhet fel ilyen erőteljesen a nyomtatás gondolata. A második idézet szerint Csanádi a szöveg kiadását várja, de érthető ezen ‘kézből való kiadás’ is. Megingatja ez elképzelést az is, hogy – az unitárius tanár elmondása szerint – az Alatus művet a városi tanács a szerző kérésére adta át neki, míg Várinak a *Magyarázat* – a *Pöröly* tanúsága szerint – a kezébe akadt.

A *Magyarázat* és a *Pöröly* publikálása mellett egyéb érvek is felhozhatók. Tóth Kálmán Makai Nyíró Jánosról szóló tanulmányában részletesen kifejti a kolozsvári Heltai-nyomda újraélesztésének történetét, melyet az unitárius felekezet és a város támogatott, elsősorban azért, hogy napvilágra kerülhessen Toroczkai Máté Enyedi fordítása.

A nyomda 1616-ra üzemképes volt, egy kalendáriumot nyomtattak ki benne, további kiadványokról biztosat nem tudunk,¹⁴ mindenesetre a kolozsvári nyomda rendelkezett elegendő szabad kapacitással egy kisebb terjedelmű s kis példányszámú munka kiadására. A városi tanács cenzúráján átmenni pedig vélhetően egy művelt unitárius iskolaigazgatónak nem okozhatott különösebb gondot, tudva, hogy a város bírái elkötelezett szentháromságtagadók voltak.

A kolozsvári unitáriusok ekkorra már régen tervezték Toroczkai *Explicationes* fordításának kiadását. A munkát a legnagyobb titokban szervezték, még arról is esett szó, hogy – helybéli nyomda nem lévén – esetleg Lengyelországban kerül sajtó alá. Toroczkai halálával eldőlt a kérdés: nem volt, aki felügyelje a rakóvi munkálatokat.¹⁵

Eme – dogmatikai támadást tervező – elvekkal könnyen jöhetett közös nevezőre egy unitárius tanokat erősítő írás, ráadásul Bethlen István nevét is említve címében, s legalább ennyire kapóra jöhetett a *Pöröly*, amely a mégcsak nem is Erdélyből származó, hanem a református fejedelem hívására érkezett, ‘jöttment’ Vári Szárnyas János prédikátort gyalázkodó, műveletlen emberként tünteti fel.

A most közreadott szövegről jó okunk van tehát feltételezni, hogy kinyomtatták, de azt bizonyosan, hogy szerzője nyomtatásra szánta.

A *Pöröly* figyelmes elolvasása után két, egymásnak gyökeresen ellentmondó elgondolás kínálkozik a szöveg terjedelmét illetően.

Elképzelhető egyfelől, hogy a teljes mű ránk maradt, s ezt valószínűsíti is néhány tény.

A *Pöröly* szövegéből világosan látható, hogy Vári Szárnyas János írása nem volt nagy terjedelmű, pusztán néhány levélnyi, nem valószínű tehát, hogy lényegesen hosszabb cáfolatot érdemelt volna a most közreadandónál¹⁶. Az is ezt az elképzelést támasztja alá, hogy a marosvásárhelyi Teleki Tékában őrzött Ms 204-es jelzetű, lényegesen későbbre datálható *Pöröly*-másolat terjedelmében teljesen megegyezik emezzel. A két példány közti eltérések tartalmi és terjedelmi szempontból sem számottevőek.

Elgondolkodtató azonban, hogy a marosvásárhelyi másolatban a szöveg két, egymástól jól elkülönülő darabja, tudniillik a városi tanácshoz írt rész, valamint a keresztény olvasónak címzett ajánlás sorrendje épp fordított a kolozsvári példányhoz képest. A későbbi változatban az olvasóhoz intézett ajánlás van elől, s azt követi a terjedelmesebb másik egység. Ez a sorrend azt az elgondolást erősíti, hogy a szöveg ténylegesen ilyen hosszú, s a városi tanácsnak dedikált rész a tulajdonképpeni Vári-cáfolat.

A másik feltételezés a kolozsvári példány sorrendjéből adódik. Ha a városi tanácshoz írt darab után következik a keresztény olvasónak címzett ajánlás, az a mű folytatását sejteti, csakúgy mint a fent idézett „nem oly derekas” jelzős szerkezet is, amely az 1615-ös *Magyarázatra* vonatkozik.

A felcserélődés jelenségére legkézenfekvőbb magyarázatnak az tűnik, hogy egy szétesett, vagy még be nem kötött nyomtatvány lapjainak sorrendjét egyik forrásunk jól, a másik pedig épp fordítva határozza meg. Ez a feltevés teret enged mindkét elméletnek, hiszen lehetett ekkora a mű valójában, és nem zárja ki azt sem, hogy a tervezett kiadás a kinyomtatás elején elakadt, és nem kerültek sajtó alá azok a részek, melyek a hosszabb művet tartalmazzák.

A most közreadott szöveg(részlet) mindenesetre igen fontos bizonyítéka annak, hogy a nagy terjedelmű református vitairatok támadottjai nem voltak hang nélkül, mégha eddig számunkra némának tűntek is.

CSANÁDI PÁL TOVÁBBI HITVITÁI

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és az erdélyi református egyház elöljárói komoly lépéseket tettek, hogy az országban a református vallást uralkodóvá tegyék. Megemlíthető Keserői Dajka János háromszéki útja, ahol ravasz, jóindulatúnak legkevésbé sem nevezhető módszerekkel lépett fel a szentháromság-tagadók ellen. Az efféle erőszakos térítések mellett a fejedelem polemikák szervezésével is szerette volna csökkenteni az unitárius befolyást, és e szándékát Keserői is támogatta mindaddig, míg püspökké nem választották.¹⁷

A későbbi püspök 1617-ben éppen Csanádival hitvitázott, az egy évvel későbbi vita alkalmával viszont már Geleji Katona István képviselte a re-

formátusokat az unitárius igazgatóval szemben. Keserűi ekkorra lett püspök, s már ebben az évben meglátogatta Háromszéket.

A jezsuita Vásárhelyi Gergely rendfőnökének írt levele szerint a fejedelem 1618-ban Szent Mihály napja utánra hitvitát tervezett Enyedi *Explicationes*ének cáfolata okán, ahol polgári öltözetben jezsuitákat is szívesen látott volna. Egy későbbi levélben már Cserneki János Erdélybe küldetését is kéri ez ügyben. 1619 januárjában Muzio Vitelleschi rendfőnök ellenzi a nyilvános vitát, egy májusi Vásárhelyi-levél pedig már arról tanúskodik, hogy – szót fogadván – ki is mentette magát alóla, s az *Explicationes*-cáfolat azóta sem készül.¹⁸

Más forrásokból is van tudomásunk hitvitákról, melyek a református és az unitárius felekezet között zajlottak.

Ilyen az 1618-as gyulafehérvári, melyről rendelkezésünkre áll néhány – a tisztánlátáshoz aligha elegendő – adat.

A vita időpontját pontosan meghatározni lehetetlen, annyi valószínűsíthető, hogy ez év őszén a gyulafehérvári kisebb templomban, Bethlen Gábor fejedelem és udvartartása jelenlétében került rá sor.

Bod Péter után határozza meg Szinnyi a szeptember 19-i dátumot, a Uzoni-féle egyháztörténet viszont augusztus 29-re teszi. Vásárhelyi Gergely tanúbizonysága szerint a fejedelem Szent Mihály nap – tehát szeptember 29. – utánra tervezett hitvitát, még szeptember 22-én kelt levelében is ír erről, s 1619 májusában számol be rendfőnökének arról, hogy – az ariánusok nagy örömeire – kimentette magát alóla.

Nem lehetünk biztosak afelől, hogy ugyanarról a polémiáról lenne szó, de cáfolni sincs elég bizonyíték a kezünkben. Ha Vásárhelyi a Csanádi–Geleji vitáról írt, s ezt más források is öszre teszik, az időpont pontos meghatározásakor talán megkockáztatható, hogy Uzoni ad meg rossz hónapot: szeptember 29-e ugyanis pont Szent Mihály napja, s 1618-ban e nap épp vasárnapra esett.

Tovább nehezíti a pontos időpont meghatározását, amiképp Geleji Katona megemlékezik az ügyről. Ő ugyanis 1617-re datálja latin nyelvű megemlékezésében.¹⁹ Ugyanarról a vitáról lehet szó, melyet Bod – ő Melotai Nyilas *Speculum Trinitatis*a nyomán – 1618-ra tesz, hiszen a végkifejlete szerint Bethlen haragját vonta magára Csanádi, amikor Krisztust csinált istennek nevezte.²⁰

A latin leírás szerint a gyulafehérvári kis templomban egy P. Ts. monogramú kolozsvári iskolamesterrel vitatkozott Geleji, s Krisztust csinált istennek mondta.²¹ Ugyanő magyar nyelvű munkájában, a *Titkok titkában* elősorolja a reformátusok győztes hitvitáit, úgymint a 1568-as gyulafehérvárit, 1569-es váradit, majd az 1617-es gyulafehérvárit, ahol – egy néven nevezett – Csanádi Pállal mérkőzött meg, illetve egy minapi kolozsvári vitával zárja a sort, melyen Bisterfelddel szorongatta meg az unitáriusokat.²²

A dátum pontosságát nem firtatva tovább is lehet olyan érzésünk, hogy Geleji szándékosan torzítja az eseményeket. A vitáról rajta kívül csak fegy-

vertársa, Melotai emlékezik meg (s ő sokkal korábban, 1620-ban), illetve egy korabeli – a Csanádi művek kapcsán már hivatkozott – református latin leírás szól róla. Geleji kihasználja, hogy egy külföldi kiadványban, latinul, egy torzított név mellett emlékezhet meg a történekről, majd mikor magyarul beszél róluk, az események elkendőzésével pusztán az eredményt könyveli el. Torzítást van okunk feltételezni, ha megfigyeljük, milyen vitatkozásokot állít párhuzamba a Csanádi-féle polémiával. A két citált 16. századi pengeváltás az unitarizmus elfogadottá válásához vezetett, ennek tükrében nem feltétlenül hihető az 1617-ben vagy 1618-ban esett megsemmisítő erejű református győzelem: úgy tűnik, hogy a megemlékezés elsősorban propagandacélokat szolgál.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy ez a munka a negyvenes években született, így az időpont lehet, hogy egyszerűen a megkopott emlékeknek köszönhetően torz. Ez a kitétel azonban semmi esetre sem halványítja el a történet kétféle felmondásának ellentétes voltát.

Bővebb kifejtésétől eltekintve meg kell emlékeznünk e helyen egy másik Csanádi-vitáról is. Ennek kezdőpontja a dolgozat eleji lajstrom harmadik tétele lehet. Az *Argumentorum de Doctrina Triadis solutio* című 1620-as szövegre ugyanis választ írt Tállyai Z. Márton *Anatomae Samosatanianismi* címmel. A címevel említett mű szerzőjének nevét Tállyai elhallgatja²³, de az egyháztörténet, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának egyik Tállyai példánya alapján bizonyosan meghatározhatjuk Csanádit szerzőként. Zoványi Jenő is e két szerző vitájáról beszél lexikonában.

E viták további okokat szolgáltatnak arra, hogy ne feltételezhessük, hogy a 17. század eleji unitárius-református – tágabb értelemben az erdélyi felekezetek közötti – viszonyt kellő árnyaltsággal látjuk. Elgondolkodtató mindenestre a korabeli unitárius krónika hiánya, enélkül ugyanis hipotéziseknél biztosabb állítások nem fogalmazhatók meg sem a két felekezet polémiáit, sem annak irodalmi vagy irodalomtörténeti hozadékait illetően. Az újraépülő unitárius nyomda s annak e dolgozatban feltételezett nyomtatványai mindenestre bölcs, taktikus ellenállást engednek sejteni a megerősödő reformátusokkal szemben. A tudhatatlan kimenetelű hitvitákon az unitárius jelenlétén kívül – egyes jelek alapján – feltételezhető a helytállás is, s egész bizonyosan kijelenthető, hogy az unitárius-ügy Bethlen valláspolitikájának központi helyét kapta meg.

A tízes évek végén Keserői, majd lényegesen később, Geleji Katona püspökségével a református térnyerési politika erősödése figyelhető meg. Az unitáriusok fejedelmi támogatás híján dogmatikailag és ideológiailag próbálhatták szilárdítani helyzetüket az egyre nehezedő körülmények között.

Jegyzetek

¹ Kénosi Tözsér János, Uzoni Fosztó István és Kozma Mihály latin egyháztörténetéről, az *Historia ecclesiastica Transylvano-unitaria* című műről van szó, melyet a 20. század derekán

fordított magyarra Márkos Albert. A fordítás kéziratos, de hamarosan megjelenik a teljes latin szöveg, valamint magyar fordítása is.

² Ar. Rákosi Székely Sándor: Unitária Vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839. p. 100.

³ Explicit adat nem áll rendelkezésünkre, hogy pontosan hol tanult Csanádi, a szerzett orosz diploma Páduát teszi valószínűvé.

⁴ Tonk Sándor a visszaérkezés dátumát június 8-ára teszi. Az anomália nem bír jelentőséggel, mindazonáltal a pontosság kedvéért megjegyzendőnek érezzük, hogy a citált egyháztörténet adatának forrásaként Kromer naplóját jelöli meg. vö.: Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700; Szeged, 1992.

⁵ „5 Decembris. Holt meg nagy hertelen amaz bölc, tudós, istenfélő Csanádi Pál, az kolozsvári püspök, az ki püspökséget viselheté csak négy esztendeig s két hónapig nagy szorgalmatossággal, az ki az fejedelmek körül is kedves volt jó medicusságáért; nőlen volt mind életének rendiben, az ki az várost szolgálta 28 esztendeig és holt meg 64 esztendős korában, lött temetése die 9 Decembris nagy solennitással.” vö. Segesvári Bálint történeti feljegyzései (1606-1654). in Kolozsvári emlékirók. Kriterion, Bukarest, 1990, p. 169.

⁶ A Nemzeti Társalkodó hasábjain 1841. második félévében jelent meg egy közlés arról, hogy Kolozsvárt egy réztáblára akadtak sírásás közben, s e táblácska vélhetően Csanádi Pál koporsóját díszítette. A közlésről megemlékezik Sándor István is Aranyosrákosi Székely Sándor egyháztörténetét illető kiegészítéseiben „Ugyan ezen 135^k levélen leírt Csanádi Pál Püspökről még azt jegyzem ide, a' mi az 1841^{évi} Nemzeti Tar'salkodo If' fél éve 13^{dik} szánya alatt van: t. i Ennek 1841^{évi} egy bécsi hüvelyk hossznyi és ugyan annyi szelességű Réztábla Emlékét találták fel a Kolozsvári Temetőben Két át fűrt füle van középen, melynél fogva hihető – egykor – koporsójához volt szegezve, s meg volt aranyozva, mely néhol lekopván, Krispán fogta bé. Az Irás rajta e' volt: D. O. M. I. – Paulus Czenádi Claudiopolitanus, Philosophiae ac Medicinae Excellentissimus Doctor hoc tumulo Conditus est; qui post multas peregrinationes is scholam patriae ab amplissimo Senatu Claudiopolitano 1608 introductus ad annos XXIV, magna cum laude rector extitit pius autem senex ab ecclesia pià A.1632 in superintendenten electus 4. annos praestantissime floruit. Obiit die 3a Decembris A. 1636 aetatis verò suae 65. apoplexia ereptus.” in Tiszt. Székely Sándor Úrnak 1839ben kijött „Unitária vallás története Erdélyben” című könyvére tett eleg[y]es jegyzései Jánosfalvi Sándor Istvánnak mellyek tisztában le íratk 1863ban. Kolozsvár, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, MsU 958. p. 192. A réztábla történetét Herepei János fejtette meg. vö. Herepei János: Csanádi Pál unitárius püspök, orvos és egy régi gyökerű temetkezési szokásunk. in Adattár III. Budapest-Szeged, 1971, pp. 481–492.

⁷ „Életében gyakran volt jelen Gy. Fejérvárt a' fejedelem előtt tartott egyházi - vetélyeken, Gelei István Gy. fejérvári iskola igazgatóval tartott vetély – iratai néhol léteznek ma is, – írt több munkácskát, melyek kéziratban maradtak legteljesebb, mellyet a' keresztségről írt Bethlen István kívánatára 1615.” in Ar. Rákosi Székely Sándor: Unitária Vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839, p. 185.

„Csanádinak kisebb szabásu munkái között, melyek szintén csak kéziratban maradtak, nevezetesebb az, melyet a keresztségről írt Bethlen István kívánatára.” in Ferencz József: Az Unitárius egyház története Kolozsvár, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, MsU 1537.

⁸ vö. Kénosi Tözsér János: De typographiis et typographis unitariorum in Transylvania. Összeállította: Földesi Ferenc. Szeged 1991, 97., 145.

⁹ A kézirat egy kolligátum része, amely a kolozsvári akadémiai könyvtár birtokában van, a református gyűjtemény részeként. A szöveg jelzete MsR 1562, előtte az 1561-es jelzetű *In genere contra omnes locos controuersos* [...] kezdetű kézirat, utána az 1563-as jelzetű *Istitutio Christiana Relligionis* kezdetű szöveg található.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a református gyűjtemény eme kézirata elgondolkodtató egyezéseket mutat az unitárius anyag egyik kolligátumával. Az MsU 1414-es kolligátum bizonyos darabjai megegyeznek látszanak amazzal. Az MsU 1414–24-es kézirat (*In genere*

contra omnes locos controversos argumenta) az MsR 1561-el, az MsU 1414–22 (*Brevis institutio de religione Christiana secundum scripturam*) az MsR 1563-mal mutat hasonlóságot. Ennek fényében nem tűnik merész elképzelésnek, hogy ugyanezen unitárius kolligátum MsU 1414–11 (*Argumenta quae ab adversariis pro summa Christi Domini divinitate adversarii solent adferri...*) az MsR 1562-es Csanádi szöveg egyik változata lenne. A sejtést azonban mindezidáig nem állt módunkban ellenőrizni.

¹⁰ Tóth Kálmán: Könyvnyomtató Makai Nyíró János deák. in Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár–Bukarest, 1957, pp. 587–607.

¹¹ Tarnóc Márton : Bevezetés in Laskai János válogatott művei. Magyar Justus Lipsius. Akadémiai, Budapest. 1970, pp. 13–61.

¹² Az ezzel kapcsolatos dilemmákat jól érzékelteti Monok István alábbi - talán túlságosan is bonyolult felépítésű mondata: „*Úgy tűnik, hogy id. Bethlen István fejedelemmé választásakor egy közigazgatásbeli értelmiségi csoport s a közügyekben szerepet játszó nemesség között szabályos szövetséget, az 1636-1638-as eseményekkor - vizont a hatalomból kizártakon, vagy a nótaperekben s az erőszakos birtokszerzésekben sértettek kivül - egy, a vallási ügyek intézésében előtérben lévő, vagy e téren sértett társaság tömörül id. Bethlen István mellé; inkább hipotézis, hogy olyanok is, akik esetleg államelméleti, erkölcsi megfontolásokból ellenezték Rákóczi fejedelemségét.*” Monok István: Cseffei László 1592–1662. in Századok, 1988/4. pp. 622–647.

¹³ Vári életéről nagyon keveset lehet tudni. Wittenbergi peregrinálásáról vannak ismereteink. 1591 májusában egészen biztosan ott tartózkodott, de a következő évben kitiltották az egyetemről. Neve fennmaradt ajánlásokban, így Szentkirályi Benedek *Vindicatio Locorum Veteris Testamenti* című Enyedi-cáfolatának ajánlásában, Melotai *Speculum Trinitatis*ának előszavában említi és ott találjuk e mű református vizsgálóbizottságában. vö. Herepei János, Adattár I. Szeged, 1965, p. 81, 139, 177. Szilágyi István: Az erdélyi anyaszentegyház közzsí-natainak végzései kivonatban. in Magyar protestáns egyházi és iskolai figyelmező 1872.: Heltai János: Adattár a heidelbergi egyetemen 1598-1621 között tanult magyarországi diákokról és pártfogóikról. in OSzK évkönyv, 1980. pp. 243–346.

Bethlen Gábor „... *nagy serénységgel gyűjté maga mellé Magyarországból az tudós egyházi embereket, őket számosan tartani, istenesen éltetni, szorgalmasan gondjokat viselni, tanításokat kegyesen hallgatni, bennök gyönyörködni, s egyebek előtt velek dicskedni, minemü Joannes Keserűi erdélyi keresztyén püspök, Joannes Alatus, Stephanus Deési, én is méltatlan voltomra, kit fölséged az magyarországi püspökségből behozata, és az négy esztendőök alatt kegyesen táplála.*” vö. Melotai Nyilas István: *Speculum Trinitatis*. Debrecen, 1622. RMK I. 521. Az idézet alapjául szolgáló modern kiadás: Melotai Nyilas István: *A Speculum Trinitatis előljáró beszéde*. in Bethlen Gábor emlékezete. szerk: Makkai László Magyar Helikon, Budapest 1980 pp. 285–293.

¹⁴ Tóth Kálmán i. m. pp. 587–607.

¹⁵ Tóth Kálmán i. m. pp. 604–606.

¹⁶ Csanádi Pál írásából nem dönthető el egyértelműen a Vári-mű terjedelme. Egyfelől oldalakra (levelekre) hivatkozik, másfelől viszont megemlíti, hogy negyvenöt caputból állt. (Egész pontosan negyvenhatból, a *Pöröly*ből ugyanis kiderül, hogy a református prédikátor véletlenül! két tizenkettes caputot írt.) A caputok hosszáról azonban nincsenek információink.

¹⁷ vö. Csifó Salamon: A vallás története Háromszék-vármegyében. in *Keresztyény Magvető XXXI.*, pp. 157–166.

¹⁸ Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók. szerk.: Balázs Mihály, Fricsy Ádám, Lukács László, Monok István Adattár 26/1–2. p. 326, 329, 340, 354.

¹⁹ Az időpontot illető zűrzavart kiegészítendő meg kell emlékeznünk egy – a kérdést extremitásig vivő – nézetről is.

„*Erős polémiák folytak a reformátusok és unitáriusok között is. Ugyanis Csanádi Pál kolozsvári unitárius tanár kikelt a szentháromság tana ellen. Ezért Bethlen Gábor 1617-ben Gyulafehérvárra idézte, hogy az egész fehérvári udvar jelenlétében nyilvános vitaközlésben*

védelmezze tulajdonképpeni álláspontját. A református részről Keserői Dajka Gábor püspök lépett föl ellene és oly sikerrel verte vissza állításait, hogy Csanádi legyőzve távozott onnan.

Ezután többen is írtak a háromság védelmére; de legtöbb alaposzággal és bizalommal Geleji Katona István, aki már előbb az ő Praeconum Evangelicumában is hatalmas érvekkel szállt síkra a zsidózók és az unitáriusok ellen. 1641-ben [sic!] az unitáriusokkal rendezett nagy nyilvános vitatkozást, melyen a fejedelem megjelent egész családjával.

Az unitáriusok részéről Csanádi Pál kolozsvári tanár vitte a szót, akit néhány tanár- és tanító-társa is elkísért. Az unitárius lelkészek, akik csak nem régen vereséget szenvedtek a szombatosokkal folytatott vitában, ezúttal nem mertek megjelenni, és így Geleji-nek és Bisterfeldnek könnyű volt a diadala.” Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. Budapest 1904–05, pp. 311–312.

²⁰ A fejedelem haragját illetően más nézetek is vannak. „Csanádi Pálnak szerencséje, hogy Bethlen Gábor fejedelem nagylelkű és igen türelmes uralkodó s nem engedi bántani az unitárius hittudóst, mikor már előbb az a vita hevében «nem igazi Istennek, hanem csinált istennek» mondja lenni Jézus Krisztust.” in Pintér Jenő Magyar irodalomtörténete III. Budapest. 1931, p. 139.

²¹ „Recordor singularem, mihi Rectorem hoc loco agenti, cum quodam Samosatensiano principio, Rectore Scholae majoris, ut vocant, Claudiopolitanae, P. Ts. disputationem incidisse publicè in templo minori, Collegio nostro contigno, praesente Serenissimo b. m. Principe, cum splendida ac frequenti sua aula, ac Proceribus diversae religionis, anno Christi 1617. qui apertis Scripturae sacrae testimonijs convictus, Christum. Deum esse fateri est coactus, sed insidias ut solent, aliquamdiu occultabat; at cum arctius constringeretur, fraudem detexit, & Christum factum esse Deum dixit, abusus ad id probandum loco Pauli Gal 4.4. Emisit Deus filium suum factum ex muliere. ubi Apostolus non docet Christum à Patre Deum esse factum, sed Filium Dei ex muliere, h. e. ex matre virgine, quae ratione-sexus mulier dicitur hominum factum. Cum oppugnares illum ex loco Pauli Rom. 9. 5. Qui est super omnia Deus benedictus in secula, quod elogium suprâ c. 1. 25. Creatori tribuitur. Ergò Christus quoque; est Creator, & non creatus, vel factus, Deus; augebatur vehementer, & se scrutiabat, calvitium fricabat, nec se expedire proterat; concessit enim locum de Christo sonare, quod Enyedî negat. Jucundum admodum spectaculum Serenissimo Principi & Orthodoxis ejus aulicis torsione sui praebeuit.” in Geleji Katona István: Praeconii Evangelici. [RMK II 552.] p. 522.

²² „Noha ezekvel az ujjito Kettősökvel, a' vagy két egyenlőtlen Isteniekvel, a' mi b. e. eleink, a Keresztvény tudos Tanítók egynéhányszor a' szent írásnak fegyverével diadalmason harczoltanak, ugy mint az itt Gyula-Fejir-váratt lött disputatioban 1568. esztendőben, a' Váradiban an. 1569. mi is ugyan itt an. 1617. az üdvözült kegyelmes Urunk, és sok fő Uri rendek előtt, a Kolozsvári Nagy Scholai mestervel Tsanádi Pálval, köz helyen, a' Kis templumban, hogy e minapi Kolosvarit [mellyről majd léssen szövé] ne emlitem, még-is mind az-által a' Szent Lélekvel nyakosan ellenkezővén, mind es napiglan azt a kárhuzatos tévelygést, sokan közzülök vakmeröven állatják, oltalmazák és tehetségek szerént propagalják, elébb-elébb homlitgatják. De így akar a' böls Isten minket az írásoknak szorgalmatosban valo vizsgálátásokra, és a' gyakorlatos vigyázásra, s' könyörgésre serkentgetni, egyébként ha azok ösztönül oldalukban nem volnának, el tynulnánk.” in Geleji Katona István: Titkok titka. [RMK I. 772.] p. 20.

²³ „Incidi Claudiopoli Transylvanorum, fatio verum non stoico, sed divino, in Manuscriptum quodam, sub hoc titulo: Argumentorum de Doctrina Triadis solutio (nomen authoris de industria dissimulare malo plane, quam macula nominis illius chartam inficere) tradita anno 1620. Dixi manuscriptum fuisse: Nam impressum exemplar fateor me habere non potuisse. Dubio procul pauca debeant extare exemplaria, aut fere nulla, aut foetus hic nunquam alias vidit lumivaria. Si posterius absque injuria parentis pario, ne cum tineris et blattis rixetur.” in Tályai Z. Martinus: Anatomae Samosateneianismi. Leyden 1634. [RMK III. 1503]

Pöröly¹

melliel amaz Szent Mathe Evangeliomanak XXVIIIdik részében való igek felöl; tudniillik:

Keresztellietek Atyanak, Fiunak es szent Leleknek neweben.

Vari Szarniass Janos, mostan Coloswaratt lewö calvinista praedicator által irattatott szent Iras Kőuüll walo Ellenkezésétt, Coloswari Czenadi Paal, hazaianak schola mestere, az ő előbbj magyarázattianak derekasb confirmálására, el rontia, es semmje teszi.

Anno a nato Christo, Millesimo sex centesimo decimo septimo, Mense septembri.&c.

2 ad Thimoth: I. versu decimo tertio.

Expressam formam teneto sanorum verborum, quoe a me audisti, cum fide & charitate in Christo Jesu. &c.²

Az nemess es hiress ne vess Kolosvari Tanacziban lewö bölczi itéleti szemelieknek: Gellien Imrehnek, fő bironak; Radnothi Istwannak, kiraly bironak; az töb beczületes uraimmall es patronusimmall egjetemben, Istentől az Jesus³ Christus által, lelki es testi szent aldasokatt kewanok&c.

Noha sokaigh gondolkodtam beczületes Uraim azon, ha ez kis irasomatt, melljet ez nyaron, kett hett alatt, az Szarniass Janos Proedicator, az előbbi irasomra walo alkolmattlan irasa ellen commentaltam, Kegyelmeteknek merezlenem ayanlanj, így hogy az Kegyelmetek beczjületes newe alatt kelne ki; holott illien nagi meltosagoss, dolgoknak, az minemüek itt tractaltattnak, megh visgalasara, en magamatt igen gjengenek es eröttlennek tartottam.

Mind az által igj teczek illendöbnek, hogj kegyelmeteknek előzőr be mutassam, es az Kegyelmetek censuraia uthan, ha melto lezen, egjebekkelis köszölljem.

Elöben ezertt; mert mikor röwidgjobb es nem illien derekas dologrol walo irasomatt offeraltam kegyelmeteknek, io kedwell latta es excipialta töllem.

Masodzor; mert az velem ellenkező baynak, egi reszentt Kegyelmeteknekis dedicalta irasatt, melliben lattatik tanittanj es regulatt szabnj, mikeppen itillien kegyelmetek ez uthan az religio felöll, es engemetis, ugjmint karomkodo embertt (az mint ő szoll) refrenallion, es megh szabolazzon melto dologh azertt, hogi ha ő igassagatt; ha wagion valami, kegyelmetek eleiben tamasztia, azon feleletemetis megh hallia kegyelmetek, es így az vadlas es menttsegh közt, itiletett iobb modgjawal tehessen kegyelmetek.

Harmadzor, mert ha valaki az Isten felöll walo tizta igassagott, valamj homalioss igikkell, es bö bezedekkell be akaria fednj, tartozik minden

kereztien ember velle, lelke ismeretinek megh sertese alatt, hagi azt ne hadgja el niomnj, hanem minden ereje szerentt oltalmazza.

Itt azert ha kegyelmetek az kis munkamatt özze weti, ez embernek irasawal, megh latthattia es itilheti kegyelmetek es minden kegjes olvasok, mellik haladgia megh az masikatt igassaggall es illendeo ratiokkall.

Sokatt beszell az jambor, de bizoni kewes syria es veleje wagian bezedenek, sött nagj reze irasanak, wagi az feltött celnak hatara körüll budosik, wagi ha valahol illetijs, olli gjengen niul hozza, es alkolmatlan dolgokatt forgatt benne, hagi nem tsak mj, hanem még az ö maga religiojan walokis méltan haraghattnak rea erette. Holott sok helien, az közönségess kereztieni principiumokatt tagadgia, nem tudom, ha tudatlansagabolé, wagi vakmerösegeből. Ugjannjira, hogy az en itiletem zerentt, iobb es tiztessegesb lött wolna nekj, hagi hozza se fogott wolna, hanem hadta wolna masra, ez irasanak terehett. Awagi ha immar hozza fogott, mutatta wolna megh iobban, mind az külső tudomaniban smind az theologiaban walo ertelmess woltatt, hagi az melly hirtt newett eddegh szerszett maganak tudomania felöll, azt ne fogiatkozattata, hanem öregbittette wolna.

Ha penigh immár valami ertelmess ember tizta itilettel olvassa ez irasatt, eszeben weheti, ha az hirie nem nagjobb wolte az dolognal.

Miwelhagi penigh kegyelmeteknek az elöl iaro bezedeben bösegesen ir, az religionak fundamentuma felöll; illendönek itilem, hogy kewes bezeddel enis hozza szolliak, es megh mutassam, ha vagjone ahoz, az mitt mond valami igassaga, avagi ninczj, es ha egj arant hordozzae mindenütt bezedett, hagi mas hihessen valamitt neki, awagi penigh maga ketsegesse tegje bezedett egjebekwel.

Nem rostalom penigh itt megh minden bezedett; mert tsak ez epistolaianak refutatiojabanis, egi egeszsz opust szabadon irhattnank, ha minden alkolmatlansagitt ez embernek uyiall megh akarnok mutattnj, ha kedvünk südönk wolna hozza; hanem tsak a hol kiwalttkeppen az igaz religiott akarja bontogattnj, arra kewes bezeddel megh felelek.

Elözör, mikor el kezdí, azt mondgia: hagi az Isten mindenekett magaertt teremtett, még az hütötlen embertis az veszedelemnek napiara: Prou. 16. 4. melliből azt hozza ki, hagi innett allattia az Istennek az emberektől walo igaz ismeretitt. Allattiaban, czjelekedetiben es czjelekedetinek haznaiban.

Kérdem tölle, ha nem talalte az Z. Irasban, ez három dolognak bizonyttasara, mas ennél sokkall világosb locusokatt, es bizonsagokat? Mert az bölczj mondasabol ezekett direct eo ki nem hozhattia.

Thoabba: Azhol azt mondgia hogy az teremtesnek hazna az, hagi abbol Isten igaznak ismertessek. Kerdem teolle, ha az igassagh az teremtesből iöje ki, awagi masbol; azaz: azt akarom tudnj, ha az Isten azertt igaz hogy Teremtő, wagy masertt?

Az első lewelnek masik felen azt iria, hagi az Istennt megh ismernünk, tanittnak az prophetak es apostolok irasi, hagi az mintt felliebb irja, allattiaban Isten. Es megh határozta Isten, hogj többett, külömbett, se bellieb,

se küllieb ne erczjenek, irianak, se ne hirdessenek. Itt penigh alab, mindgiart arczul czapia, az mostan mondot bezedett, es azt mondgia, hogi nem tsak puzta allattiaban kell az Istentt ismernünk igazan, mert az az ismerett nem eleg az igaz Isten ismerettre, hanem ismernünk kell szemeliebeniss. Cziak allattiaban es nem tsak allattiaban ismerni az Istentt contradictio. Tekerödczek ki az jambor belölle, az miben hozta magatt.

Thoabba, az Isten allattia es szemelie felöll, hogi azokatt ismernünk kell, semmi vilagos iras sohol az Bibliaban ninczjen. Mert az Iras, az mi megh foghatatlan természetü Istenüknek allattiatt szemelietöl nem valasztia megh: hanem tsak Istennek mondgia lenni. Azert se bellieb se küllieb az jambor ennel ne menne; mert az melli locusokatt az köniw margoiara iedcezetett szellell, lassak megh az hiwek, megh tapasztalliak, hogi egy cziepniere sem neznek arra, az mitt ö ki akar hozni belölök.

Bizoni azt tudta az jambor baratom, hogi Coloswaratt tsak bokrokatt talal, es mintt egy dictator, tsak törwentt mondhatt, hogi mas az ö alkotmattlan-sagitt tsak hidgjie el, de felek, hogi megh czialattkozik remensegeben, es meniere futhasson, lassan lassan ö maga ki kezdi mutattnj.

Azon faciesen azt mondgia, hogi tudnunk kell, hogj ez egj Isten allatt bizonioss szemeli, nem mondgia, hogi szemeliek, oda alab penigh azt mondgia, nem szemely, hanem szemeliek. Felellien meg, mertt ittiss contradictio wagion.

Azhol azt mondgia, hogj forma dat esse rei, felette homaliosok az ighek, az meliekett az deak regulawal akar bizonyttani. Azert az allatt est instar materiae et perse operari non potest, es az szemely instar forma, et perse operatur. Hat nem iol mondgia oda fel az elein, hogj az Istentt allattiaban kell tsak megh ismernünk; mert formam Dej adimit, adempta vero forma res tollitur. Az hol ugjan ott mondgia, hogi az Isten Atyanak hiwatott, meegh terentes előtt, bizoniczia megh, mert ugy wagion, hogy öröktölfogwan walo Isten wolt, de nem öröktölfogwan walo Atya wolt; mint szinte[n]: öröktöl fogwan walo Isten wolt, de nem öröktöl fogwan walo teremto wolt.

Az mitt az masodik lewelnek az elein mond, szülés es születtes felöll: mind tsak költott dologh, az Irasnak semmi hire benne ninczjen, az mint ö magais mondgia, hogi megh visgalhatatlan dologh.

Azt mondgia, hogi kettö az forma szama, oda fel azt monda, hogj forma dat esse rej, ergo duae formae dant, duo esse rej; Ergo si duae sunt formae duo etiam Dij. Extrictet se bonus ille vir.

Aztis mondgia, hogi az Z. Lelekkell az Atia es Fiu ugj elnek, mintt az lelekkal az ember. De az embernek fő es nemesseb resze az lélek, es az lélek az oka, hogj az ember embernek mondassek. Azert az Atyanakis es fiunak fő es nemesseb rezes az Z. Lélek, es az Z. Lélek oka, hogi az Atya Isten legjen es hogi az Fiuis Isten legjen es igj az Z. Lélek az ö értelme szerentt, fellieb walo az Atyanal es fiunal, melly keptelen dolog tsak megis gondolni.

Ahol azt mondgia, hogj egjenlö Istensegh tulajdonittatik az Z. Lélek szemelyenekis, mint az többinek; sohol iras ninczjen rolla. Azertt valamitt az

első más kétt szemelien⁵ ki hozz, mind emberj okoskodastol talaltatott tudomany.

Az masodik lewelnek tulso felen immar azt mondgia, hoga az Istentt ugi ismeriek czjelekedetiben, hoga elö Z. haromsagh egy Isten legjen. Oda fel azt monda, hoga ugj ismeriük, hoga teremtö legjen. Gyalullya özze ez kett mondasatt.

Ugian ott azt mondgia, hoga ismernünk kell az Istentt, hoga nem hiwalkodo stoycus nem nema, nem töke es nem oktalan allatt legjen. Bezzegh oktalanull bezell az elö Isten felöll, mintha mas illendöb igikett erre nem talalt volna.

Ahol azt mondgia, hoga az Isten szawawal walo terentesben es czjelekedettben megh talanj az harom szemeliekett, cziak heaban walo szó.

Ahol az termezett szerentwalo szó ki bocziattasrol mondgia, hoga az Isten az szó ki bocziattasban szülni jelenti magatt, nem ugj wacion.

Ahol mondgia, hoga az szollas egiczersmindwacion az Istennel, tagadom, mert hoga peldat hozzak: en velem nem egjczersmind wacion az szollasom, hanem en elöb walo wagiok az szollasomnal. Thoabba az szollasban walo hatalmomis es eröm, megh valaztatik töllem.

Ahol peldatt hozz, hoga más az szollo allatt, más az szó, es mas a miwel az szó, az szollotol lezen. Igaz, de abbol az köwettkezik, hoga az Atya Isten mas allatt, az szojs mas allatt, es azis a miwel az szó az szollotol lezen, más allatt, es igy harom allattot czinal az Istenségben, sok istentt allattny penigh pogani dologh. Alkottassa eozze mondasit, ha lehatt.

Az harmadik lewelnek az elein azt mondgia, hoga ez harom személyü Isten, mondatik egiczersmind Teremtönek. Mitt akar awal az igywel egjczersmind, hizen ha eggj az Isten, ninczien helie annak az szonak, ha penigh helie wacion, tehatt sok az Isten. Feselien ki belölle Alatus.

Ahol okaitt szamlallia elö, miertt mondatik ez harmadik személy Szt. Léleknek, azt mondgia, hoga az Z. Lélek ollian allattiabann, mint akkiktöl szarmazik, de az szamban wagi szamlalásban harmadik, hat harmadik Isten. Mert, quae in eadem Esentia numero differunt, ea jndiuiduis differunt, quae autem jndiuiduis differunt re ipsa a se inuicem differunt. Felelljen megh erreis.

Ahol azt iria, hoga az Z. Lelek közoes egjenlö tarsa a kett szemelliell, itilliek megh az hiwek miczoda mondas az, hoga az Z. Lelek köz es egjenlö tarsa az Atya Istennek? Lassak megh, ha Isteneknek sokasagatt nem hozza be az kereztienek köze? Az Isten Exod. 20. tarsa szenwedhettetlen Istennek mondgia magatt. Oya tehatt minden effele Iras ellen walo, tewelygö tudomanyra tanitto embertöl magatt.

Az masik okatt, myert mondassek az harmadik személy Sz: Léleknek azt adgia: mert egjenlö istenj allat az Atyawal es fiuwal. De kerdem, hatt az fiu miertt nem mondatik Atyanak, wagi Z. Léleknek holott azis az ö ertelme zerentt egj allatt az Atyawal es Z. Lélekkel. Mondgia okat.

Az harmadik okott helien hagiom, noha annakis az vegeben konkolt vetett az szep tizta buza köze.⁶

Azhol másik okatt Isten czelekedetinek haznajnak elő szamlallia, az merő káromlás, hogy az Isten nemely emberekett az karhozatra vetett, nem bűnökett nevezten az megh gyűlölésben, mert ez velekedés az felséges Istentt az bűnöknek és hamisságnak authorának mondgiá lenni. Mondanánk csak mi effelett valamitt, megh lattnok, mint jarnánk, de Isten oltalmazzon, hogy illien gondolatt csak szíwünkbeniss öttlödjek.

Ugjan otth így szól: az három szemeliek, hogy hogy legjenek egy Isteni allatt, és az egy Isteni allatt, hogy hogy legjen három, azt vizsgálják az Isten ellen és mi ellenünk tamadtak racionisták. De az az emberi elemnek megh vizsgálhatatlan. Vizontagha en azt mondom, hogy nem az Isten ellen, hanem az igaz Isten mellett ő ellenük tamadtunk. Mert az Isten könyweben affele tudomantt nem olvasunk, miképpen legjen az egy három, és az három eggj, sem azt, hogy az egy három, és az három egy legjen, hanem az emberek találtak, és így ők az racionisták, mellyel minkett meltatlanul karhozattak.

Az uthan az negyedik lewelen tractal az kett igikről: unitasról és trinitasról. De bizony igen gyermeki módon grammaticai és racionistakodik, mert mi nem mondjuk; hogy unitas deitas essentia, az Istensegnek és allatnak egysege: hanem csak: unus est Deus, egy az Isten. Sem nem mondjuk: trinitas personarum, seu trinus est Deus, mert az, hogy unus est Deus, [egy az Isten Írásban vagyon, és innét, noha nem]⁷ mindigjart, de ki jö, unitas Divinitatis, az Istensegnek egy volta. De imezz: trinus est Deus, Írásban ninczjen, azért az sem jö ki belőlle, trinitas Dejtatis vel personarum. De iol wágon, hogy világoss igikkell megh vallia, hogy nyílván és bethű szerentt nints megh írva az haromságh és egység, trinitas és essentia az Sz. Írásban.

Thoabba azt mondgiá, hogy mit ártana, ha az haromságh newezettell nem elenkish, hanem betű szerentt úgy mondanánk, hogy szent három személyű egy Isten. De hol wágon ez betű szerentt megh írva: Sanctus tripersonatus unus Deus, Sz. három szemeliű egy Isten?

Zinten ebben wágon az villongás, hogy erővel azt akarják mondatni velünk, az melljett más felől ökis megh vallnak, hogy nem úgy wágon, az mint itt is ember im ki fokazta. Megiss minkett itt nagi meltatlan Isten tagado és moczykolo erettnek doctoroknak mondd és pictoroknak. Innett megh teczik, kiczioda az pictor és Írás moczykolo.

Azhol azt mondgiá, hogy ha az unitassal és trinitással nem élünk, tehát az essentiawalis és deitassalis nem élünk, mert azok sinczjenek betű szerentt az Írásban.

En azt mondom, hogy ha zinte nem emlittjük azt az kett ígetish, az mi theologiank ugjan éppen marad, mint szinten, hogy az mint össz mondgiá, hogy eggik sinczy az Z. Írásban, mégis epp ő magában.

Hogy pedig így coligal: eszertt Istenis ninczjen, allatis nem lezen, rozz consequentia és semmire kellő; mert sokatt nem mondunk mi úgy lenni, melljek mind az által úgy vadnak. Mint, az Istent nem mondjuk mi

immortalitasnak, aeternitasnak, mert affele szállasnak modgiawal nem elünk, de azert az Isten ugjan az.

Thouabba, itt vilagos igikkell irja, hogi az Irasban betü szerent ninczjen az deitas, ahol nylwan ki mutattia, hogi az Iras olwasasban restüll fogolodott, es olly nylwan walo dolgot tagad, melljett senki nem tagadhatt. Bezzegh ha azt mondana, hogi az Z. haromsagh ninczjen az sz. Irasban, senki nem mondhatna ellenne, de imezt mondanj nagi vakmerösegh: mertt lasssa megh Rom. 1 v. 20. Colos 2. v. 9. Olvassa megh Bedza Versiojat, es mod nélkül ne [tagadjon oljat, a mi az Irásban vagyon. Azt mondja]⁸ az uthan, hogi ne okoskodgjunk, ne bolondoskodgjunk heaban az fő articulusokban az Irasok köwül. De mi azt mondgiuk, hogi ő ne bolondoskodgjek, mert mi ingjen sem emlitenök, hanem megh ernök azokkal az igikkell, a melliekett az Sz: Irasban talalunk, es azok által az mi üdwessegünkett megh nierhetnök, ha ök nem forgatnak. Jobb wolna bizonyj, az mint öis mondgia, egy Apostoli Credoban megh niugonnunk, hogi sem mintt az Athanasius Credoiatt tanulnok amaz ellen, es ugj vallanok, az mint Isten magatt az Iras által ki ielentette. De ök hághnak ki az celon, es olly dolgokatt keresnek az Irasban, melliekről tsak egy pontis ott ninczjen.

Megis azt mondgia vektere, hogi az prophetak es apostolok irasi telliesek az egi Z. haromsagh Istennek, illien egy allattban es három szemeliekben walo ismeretiwel. Most penigh azt mondad oda felliebb, hogi ninczjen az Z. Irasban. Igy czafollja eggik szawatt az masikkall.

Hogi penigh azt mondgia, hogi azert nem szamlallia elő az Z. haromsagh felöll walo bizonsagokatt; mert az varosi emberekis, kik olwasni tudnak, fel talalliak. Erre azt mondom, hogy mutatta wolna megh tsak egy helien, ne kerestettne az varosi emberekkell; mert azoknak nem tsak az dolgok; es soha felis nem talalliak, ha Lynceusnal feniesbb szemek lezenis. Bizony el hittem, hogi ha tsak egi bizonsagott talalt wolnaiss, ele hozta wolna, de soha annak szerétt nem tehetta, se ő se más.

Masodzor azt mondgia, hogi az mi tanittoinkiss gyakorta ele hozzak azokatt az locusokatt: de bal felé vonzák. Hoszznak ugj wacion sokat elő tanittasokban, melliekett az ellenkező ertelmekből kivetnek, es ezek igaz ertelmezz megh magyarazzak. De hizem, hogy azoknak tanittasokbol, az Z. haromsagott megh nem tanulliak az halgatók.

Hogi penigh mondgia harmadzor. hogi az Irasabannis fő articulusokrol tractalt, ha kik az en irasomatt azzal özze conferalliak, meg itilhetik, menjere mehetett elő benne. Azertt, mintt egyeb locusok, ugy az Sz. Kereztszegreol walo irasis, melly felöll itt disputalunk, igjenesen igazitt tsak az egi Istennek az Ur Jesus Christus által igazan walo megh ismeretire, az mint az előbbi irasombaniss röwideden megh mutogatam. Eo penigh mint mutogatta legjen megh, az mintt diczjekedik ellennem, az ő sententiaiatt, itilliek megh azok, akkiknek az igassagnak fel keresesere igyekezetek wacion. Mert hogi azt mondgia, hogi en az ő itiletitt rontom es muczykolom. Ugj wacion hogi rontom, de nem en magamtol, hanem az derek Sz. Irasnak

folyasabol inditattwan czelekezem. Valamitt azert irtam, az tizta kut föböl vöttem merítetttem ki, es azert merő igassagh. Eszertis lattwan az ellenem es az derek Z. Iras ellen walo irast, nagi io kedwel es vidamsaggall, Isten segítsegewel hozza kezdek, es azon Istennek io woltabol, hamar üdön eliss vegezem, ez vegre, hogi lassak az emberek az sötettsegtől az világossagott megh valasztanj, es az világosságban jarwan talalliak megh az örök bodogsaghnak uthatt, mellien el indulwan, iuthassanak az ő lelkeknek kies es megh niugoto gjöniörüseges mezejere.

Kegyelmetekett penigh bezjületes Uraim azon kerem, hogi nem igiknek szepen foliasatt es gjöniörwsegett, melly az en irasomban ninczjen, hanem az dolognak erejett es veleiett ponderallia, suliossgassa megh. Igy lezen hogi kegyelmetek az ellenkező irasnak erőtlensegett iobban megh itilheti es megis vettheti. Ezkis munkamatt penigh nagjobb indulattal es szeretettel olwashattia, es az megh ertett igassagban magat confirmalhattia, mellyre szolgaltasson üdöt es erőt az mi kegyelmes Istenünk az ő Szt. Fianak az Ur Jesus Christusnak altala. Amen.

Az Kereztien Olwasonak Istentől kegielmett kewanok.

Hogy az irasomra walo alkolmatossagott iob modgiawal megh értthesdd atyam fia olwaso, es abbol, mint shogy forgott Szarniash Janossall walo vetelkedesem es czyatazasom (az mint ő irja) megh tudhasdd, röwid bezeddellez irasomra walo okok szolgaltatasbol, igazan, es az mint az dologh wolt, emlekezem.

Az 1615 estendőnek az vegeben, az Nagysagos Betthlen Istwan kewansagara, irtam wolt egj röwid es summas magyarazatott amaz szt. Ma:the 28dik reszeben walo igeknek felöll: Kereztellyetek Atyanak, Fiúnak es szent Léleknek neweben. Melly irasom akatt Szarniass Janos kezeben, es egj elsöben azt el olwaswan, megh ieczegette imitt amott, szamwető cotakkall, az leweleknek margoitth es szélétt el kezdwén az eggjen, es negjwen eotigh menuén. Az felett közeppen eggjütt tsak azt irta irasomra, hogj: mentiris asine, es ez wolt első feleleti irasomra.

Minthogi penigh becjületes varosbeli atiankfiaitol, kik önnön szaiabol hallottak, bizonioson megh értettem, hogy derekasb es hozzabb walazt akar tennj irasomra, ez alatt megis nem hiwalkodtam, hanem az első kett deak szowal walo feleletere enis deakull megh mutattam, hogi nem ujg wagion az dologh, az mint felöllem irta, tudni illik megh mutogattam, hogi sem hazugh nem vagiok, es abbanis, az mitt irtam, nem hazudok, sem penigh szamar nem wagiok.

Ez megh igrirtt irasanak ki adasa felöll walo varakodasban azert woltam masfél eztendeigh, hanem az nyarban, aratas előtt értém, hogj ellennem walo irasatt, az itt walo becjületes tanaczjajknak dedicalta, melly dedicatioban ugjan kewannia, hogi irasatt kezemhez iuttassak, es megh lassam ellennem walo feleletitt. Minek uthanna azert azt olwasni kezdem, az embernek az Sz.

Irasban walo tudatlansagan, awagi inkab wakmerőségen almélkodwa czitudalkozam, es itilém, hoga az dologgall en nekem annijtt mulatnom nem kellenne, mint ő mulatott, azert hozza kezdwén igo nehany nap elis wegezém.

Latám az embernek meregből s nem kereztiény szeretettből walo irasat mertt nem az Z. Irasbeli locusokkall: hanem illetlen ragalmazo, cziufoło bezedekkell, es szitkokkall feall meg. Engemett hol orvna, es loponak, hol paraznanak, gilkosnak homalioss igikkell, hól penigh vilagoson erettnek doctornak, konkolly hintőnek, iras moczykolonak, sarko sophystanak, arrianus magisternek, es egjeb effeleknek mond. Annak felette, hol koczisnak, másássnak, hol kowaczjnak, hol takaczjnak, hol szakaczjnak, hol mezarosnak, hol thimarnak, hol halaznak, hol vadaznak, prokatornak czinal. Hol purgatiott aad az bolondsagh ellen, hol tormas éttkett praescribal, hoga azzall ellyek, az fejemben walo nyawaliam ellen, de az, mi legh magiobb es iszoniubb dologh, lelki ismerethi ellen azt iria az 14dik caputnak az elein, hoga az ördőghnekis iobb hüthi wagion en nallomnak az Christus Jesus felöll.

Maga Z. Pal azt mongia 1. Cor. 12. v. 7., hoga senki az Jesust⁹ nem mondhatta Urnak, hanem tsak az Z. Lelek által. En penigh az előbbi irasomban egi nehany es sok helyeken mondtam az Jesust Uramnak es üdvezittömnek; melliett nem mondhattam az Z. Pal tanubizonsaga szerent, hanem tsak az Z. Lelek által, mégis ő affelöll az ember felöll, akki Christust Z. Lelek által Uramnak mondgia, azt méri mondanj, hoga annál méggh az ördőghnekis iobb hüti wagion az Christus felöll. Itildd megh kereztién atiam fia, ha Christus lelketöl fel indittatott szobol szarmaznak ezek az mondasok, awagy mas lelektöl. Ha itilj, hoga nem igaz értelemben wagiok az Isten es az Christus felöll, nem illien modon kellenne velem bannj, hanem tartana megh amaz Z. Pal parancziolattiat, ahol Timotheust ugj tanittia: Az Isten szolgálának (érti az praedicatorrt) nem vetelkedőnek, hanem szilighnek kell lennj mindenekhez, io tanittonak, szenwdhethetőnek, ki sziligséggell megh fedgje azokatt, akkik velle ellenkeznek, ne talantan az Isten vellek valamikor megh ismérteti az igassagott. Ez wolna az ő tiztijs, de el megjen, es ha valamitt mondok, hoga az Z. Irasban nem talaltatik, az mellyett öis más helien nylwan megh vall, fel kialt es azt mondgia, hogj: Oh Aspis kigio mérge, oh büdösh torku ember, es egjeb effelekett. Ha igassaga wagion, nem illien fenekeppen kellenne velem bannj. Sött immar akar tsak, az mint külsőkeppen szoktak az emberek egjmas közt élni, emberseges bezedekkell elne es allapattiatt, s tiztit becziülene megh, mutattna megh irasabanis, hoga alkalmatos arra, hoga egjebeketis io erkölczjre, embersegre sziligsegre, szenwedésre, Isteni feelemre, es atiafiuy zeretettre tud oktattnj es veszettnj. De lassa megh minden, ha igo czjelekedike velem vagy nem?

Olly dolgokatt fogh ram, nagy wakmerőkeppen, az melliekben sem hirem sem tanaczyom ninczjen. Sött ha ugj wolna, bizonj melto wolnek arra, hoga emberek között se laknam, es Istennek nagy büntetese szallana ram.

De lassak megh azt az kis irasomatt mindenek, es ugy itiljenek osztan az en bajnakom lelke ismerete felöl. Illien dolgokatt penegh nem [egyebért fog reám, hanem mivel, hogy irásomra]¹⁰ megh nem felelhett, magaban bozzonkodik, es vagy egy keppen, vagy maskeppen, vagy szepen, vagy rutull, az embereknek gjülősegeben akar hoznj, mind engemett smind a Z. religiott, az melliett követek.

En azertt minden lelke üdvessege szerető embertt intek, söt az Istenre kenzerittek, hoga le tewen minden hozzam, smind az en baynakomhoz walo szeretetitt, vagj gjülősegett, olwassa mind az kettönk irassatt, es nem az szemellt: hanem az dolognak meltosagatt es igassagatt nezze, es tegjen itilletett felölle, miczioda lelektöl hordoztatom mind en, smind ö ez irasokban, es mellyikünk confirmallia irasatt, az Szt. Irsanak weleie es fundamentuma zerent, es mellyikünk az, akki tsak az külsö hajatt, es hartikajatt¹¹ czipegethi. Mert ez illien Isteni dolgokban, nem kell, sem megh altalkottaknak, sem haragosoknak lennünk, hanem sziligjen es eszesen visgalnunk kell az irasokatt, akkik az Isten es az Jesus Christus felöll, igaz tanubizonsagott tezek.

Azt mondgia Szt. Pal, hoga mindenekett megh proballiatok, es az mi jo, azt tarciatok. Ha azert irasaban azt mondgia, hogj Christus tagadok wagjunk, ne hidd mindgiartt el, mert nem igaz.

Valliu kemi azt, hoga Isten az ember Jesus Christust, mindenek felett walo urra tötte, es hoga immar Menjben meneteli utan mind emberekenn, angyalokon, ördögökön walo birodalma wacion, es senki az Isten orszaganak örökösse nem lehatt, hanem tsak az Jesusnak newe altal? Ö pedigh azt mondgia itt az hatodik caputtban, az vege felé, hoga az ember Jesus Christus ö magaban nem erdemell semmi tiztessegett. Howa lehatt ennél nagjobb erettnekséggh, es Christus tagadas?

Az ördöggh Luk: 4. v. 34. nem mer igy szollni, hanem azt mondgia, hoga tudgia, kiczoda az Nazarethi Jesus, tudniillik az Istennek amaz szenie. Ez Szarniass Janos penigh azt mondgia, hoga az Nazerethi Jesus ö magaban erdemell semmi tizteletett. Latod megh immar lelki atiamfia, ha mi wagjunk Christus tagadok, wagy ö?

De vertt viszen verettlentt. Az mértt ö Istennek melto büntetesett erdemlenné, mi reank harittyta, hoga mi vagjunk ollian karrumlok, es igy akar egyebekell megh utaltattnj. De nagj ereje wacion az igassagnak, bizony ki tündöklük, es nem hadgia magatt el nyomnj, hanem vektére gjözedelmess lezen. Az mkeppen penigh ez irasomra, ugy az titulus inscribalasaris ö adott okott; mert az masodzor irtt 12dik caputtnak az elein, (mert ket 12dik caputott irtt) igy szoll: No lassuk, ittis mint forgatod az Uulcanus pörölyett. Azertt minthogy irasomatt pöröllynek mondgia, enis helyen hagiom; mertha az első irasom, mellyben tsak igjeness magyarazatt foglaltatott be, pörölly wolt, ezt meltabban irhatom pöröllynek, holott az ö irasatt megh forgattam, megh vertem, es telliesseggell, az mintt itilem, el rontottam velle, de nem Uulcanus, hanem az Szentt Irás pörölyewel.

The Atyamfia Olwaso, az kis munkamatt wedd io newen es miwelhogi Istenhez, es az igassaghoz walo szeretetemből irtam, ne karhoztass erette hanem io lelki ismeretell iarwan, az igassagnak naprol napra walo megh ismeretiértt, velem egjetemben az Istentt az Ur Jesus Christus által halaadassall diczirni megh emlekezzell.

Amen, Amen

Csenadi Paal Coloswári
Schola Mester.¹²

Jegyzetek

¹ A szövegközlés alapja a Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române MsU 1216-os jelzetű kézirata. A marosvásárhelyi Teleki Téka Ms 204-es kézirátát csak abban az esetben idézzük, ha a korábbi másolat olvashatatlan részeit pótoljuk, valamint ha a kolozsvári példányban nyilvánvaló másolói tévesztés állapítható meg.

Minden esetben jelezzük, ha a két példány jelentősen eltér egymástól.

A szövegátíráskor törekedtünk a betűhűségre, azonban az olvasást megkönnyítendő egyes speciális karaktereket hangértékűkhöz igazodva ma használatos jelekre cseréltünk. A javított jelek a következők: ā = a, ē = é, è = ö, f = s, ß = sz, w = ü, ý, ŷ = y.

A központozást önkényesen a mai helyesíráshoz igazítottuk.

² A Timóteus-levélből vett idézet hiányzik a marosvásárhelyi másolatból.

³ A „Jesus” szó hiányzik a marosvásárhelyi másolatból.

⁴ A marosvásárhelyi példányban az „erönelkül” kifejezés helyett „öröm nélkül” szerepel.

⁵ Javítva a marosvásárhelyi példányból. A kolozsváriiban „más két” helyett „másfél” szerepel.

(A Teleki Téka példányának szövege kétségkívül értelmezhetővé teszi a mondatot, amely a kolozsváriiban egészen biztosan hibás. Véleményünk szerint nem elképzelhetetlen azonban az sem, hogy egy hiba továbböröklődéséről van szó. Nem kizárható, hogy a két másolat öse (akár nyomtatvány, akár kézirát) tartalmazott hibát, és a szöveg értelmezéséből következően az eredetiben „első másfél levélen” szerepelhetett. A szöveg folytatása is teret enged ennek az elgondolásnak, de pontos bizonyíték nincs a kezünkben.)

⁶ A marosvásárhelyi példányban a „konkolt vetett a szep tizta buza köze” helyett „konkollyt vetet a tiszta buzában” szerepel.

⁷ A zárójeles rész a kolozsvári példányról leszakadt, a marosvásárhelyi alapján pótoltuk.

⁸ A zárójeles rész a kolozsvári példányról leszakadt, a marosvásárhelyi alapján pótoltuk.

⁹ A kolozsvári másolatban „Jesus” helyett „Istent” szerepel. A marosvásárhelyi változat a helyes. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a bibliai hivatkozás hibás, Csenádi minden bizonnyal 1Kor 12,3-ra gondolhatott.

¹⁰ A zárójeles rész a kolozsvári példányról leszakadt, a marosvásárhelyi alapján pótoltuk.

¹¹ A marosvásárhelyi példányban „hajatt es hartikajatt czipegethi” helyett „hartyját tsipegeti a dolognak” szerepel.

¹² A marosvásárhelyi másolat nem tartalmazza az aláírást.

LABÁDI GERGELY

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR
SCHILLER-FORDÍTÁSA

(Über die naive und sentimentalische Dichtung)

A kolozsvári Unitárius Kollégiumnak jelenleg a Román Tudományos Akadémia kolozsvári könyvtárában őrzött anyagai között MsU 1278 számú jelzet alatt található egy többségében Bölöni Farkas Sándor fordításait tartalmazó kéziratgyűjtemény. A kolligátum 71 recto és 104 verso lapjai között található *A Naiv és Sentimentális Költeményről* című Schiller-fordítás. A könyvtár unitárius kézíratait feldolgozó katalógus ezt a munkát nem tünteti föl, helyén az előző (60r–70v), cím- és forrásmegjelölés nélküli, az irodalmi műfajokról szóló tanulmány áll.¹

A KÖTETRŐL

A kötetet feltehetőleg maga Bölöni Farkas Sándor állította össze utólag különböző kézírataiból, félbőr kötésű, mérete 265×220 mm. A kötés miatt, az oldalak belső betűi, szavai gyakran nem olvashatóak. A következő kéziratok találhatóak benne:

1. *Pauline*, munkapéldány javításokkal (1r–29v);
2. Cervantes: *Le curieux extravagant*, tisztázat (32r–46v);
3. [J. G. Eichhorn:] *A Francia Poézis Történetei*, munkapéldány Döbrentei javításaival (48r–55v);
4. Kant: *A' Paedagogikáról*, a lapok között egy kisebb méretű (200×134 mm) papírdarab, rajta a Döbrentei írta Boileau-bevezető két részlete,² (56r–59v);
5. [Szerző és cím nélkül] További részletek a francia irodalomról Eichhorn fenti művéből: *Meseírók*, *Idyllium*, *Tanítóköltemény*, *Satyra*, *Episztóla*, *Elegia*, *Heroide*, *Lyrika Poézis* (Óda, Hymnus, Enek), *Epósz* fejezetek Döbrentei javításaival (60r–70v);
6. [F. Schiller:] *A Naiv és Sentimentális költeményről*, a fordítás két csomóra készült, az első a 71r–92v, a papírméret 250×200 mm, 3 centis külső margóval, a másik csomó a 93r–104v, a papír mérete 240×200 mm, 1,5 centis külső margóval, egy kéz írása, barna, néhol kifakult tintával (71r–104v);
7. *Vélekedések a' Gyermekek-Nevelésről*, munkapéldány Döbrentei Gábor javításaival (105r–136v);
8. [Szerző és cím nélkül:] *Német írók művei*, rövid felsorolás (137r–138v);